

על "עידוד מצוינות" כמסך עשן

עודד גולדרייך

השבוע פתחה הממשלה, באמצעות ות"ת, בשלב נוסף ב"טיפול" שלה בהשכלה הגבוהה בישראל: הקמת "מרכזי מצוינות". מדובר בהקמה של מספר קטן של "בועות מחקר" במספר מצומצם ביותר של תחומי מדע נבחרים, שיזכו להזרמת תקציבים ייעודיים, תוך שהמחנק התקציבי בשאר המערכת נותר על כנו. תוכנית זאת יוצרת למעשה ריבוד נוסף של מערכת ההשכלה הגבוהה, ולא תתרום מאומה לפתרון המשבר העמוק בו נתונה המערכת, תוך יצירת מצג שווא של ניסיון לשפר את איכות המחקר האקדמי.

שורש המשבר הנוכחי במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל נעוץ במחנק התקציבי שבו היא נתונה זה כעשר שנים, מחנק שמקורו במדיניות הממשלה בתקופה זו. המוסדות להשכלה גבוהה הגיבו למחנק בשורה של צעדי ייאוש מזיקים. החמור בהם הוא צמצום דרסטי של גיוס חברי סגל חדשים, דבר שמסכן את החיוניות של המערכת (התלויים בתמהיל מאוזן של דורות של חוקרים ומרצים), מזדרדר את היחס בין מספר חברי הסגל ומספר הסטודנטים, ומאלץ חוקרים צעירים ומוכשרים לחפש את עתידם מחוץ למדינה. את המשבר במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל ניתן לסיים בפשטות על ידי ביטול מקורו: על ידי החזרה מיידית של התקציבים שנגרעו מן המערכת בעשור הנוכחי והגדלת התקצוב באופן המותאם לגידול במספר הסטודנטים ולגידול בעלויות המחקר וההוראה. על התקצוב המתוקן לאפשר הגדלה משמעותית של מספר חברי הסגל, וזאת על מנת להגיע ליחס סביר בין מספר חברי הסגל ומספר הסטודנטים.

במקום לבצע את המתבקש והמובן מאליו, נוקטת הממשלה, בהובלת משרד האוצר, בשורה של תרגילי השהיה, תוך יצירת מסכי עשן שאחד מהם מכונה "עידוד מצוינות". במאמרים שפרסמתי בכתב העת "חברה" (גיליון 37, ספטמבר 2008) ובאתר "הפורום להגנת ההשכלה הציבורית" (יולי 2010) חשפתי את הכוזב שבהתעסקות הסרק ב"עידוד מצוינות" של מערכת ההשכלה הגבוהה, כפי שבאה לידי ביטוי בדו"ח שוחט ובתוכנית הממשלתית החדשה להקמת "מרכזי מצוינות", בהתאמה. ניתוח דומה תקף גם לגבי שירותים ציבוריים אחרים.

את התקפות הכללית של הניתוח קל לראות כאשר חושפים את האינטרסים המסתתרים מאחורי מסך העשן של "עידוד המצוינות" - האינטרסים של האליטה הכלכלית: אלו מכתביים צמצום ההוצאה הציבורית ושבירת העבודה המאורגנת. כתרגיל חשבונאי פשוט, שימו לב שהעלאת שכר של 25% ה"מוענקת" לקבוצה של 10% מן העובדים ("המצטיינים") תוך שחיקה של 5% בשכר שאר העובדים מורידה את עלויות השכר בשיעור כולל של 2.5% לערך. למותר לציין שמדיניות "דיפרנציאציה" שכזאת תפגום בסולידאריות בין העובדים ותכרסם במעמדו של הארגון היציג שלהם.

הכזב שבעיסוק ב"עידוד המצוינות" של מערכת ההשכלה הגבוהה

הקושי המהותי בהערכת איכות של מחקר והוראה הוא נושא לדיון נפרד. בניגוד משוער למורכבות הנושא, הרי שהתעמולה המופצת על ידי האוצר ושותפיו בעיתונות הכלכלית ובאקדמיה מבוססת על ההנחה שאיכות אקדמית ניתנת להערכה בקלות, כמו איכות של תפוחי אדמה, על ידי מדידות כמותיות וטעימות של מומחים "חיצוניים" הממונים מטעם גורמים לא מקצועיים. מעניין שאף אחד משופרי התעמולה הללו אינו מציע מנגנון פשוטני דומה להערכת איכות של עבודת פקידי האוצר או שרי ממשלה או עיתונאים. אכן, מנגנוני הערכת האיכות המוצעים ע"י האוצר חוטאים בהחמצת העיקר שבפעילות המחקר והוראה (ודברים דומים תקפים לגבי שירותים ציבוריים אחרים).

מעבר לשאלת דרכי הערכת האיכות חשוב להבין כי שיפור האיכות של מערכת ההשכלה הגבוהה לא יושג על ידי התעסקות בזיהוי הרכיבים שאיכותם טובה יותר באופן יחסי ובעידודם על חשבון שאר המערכת. בניגוד למדיניות המוצעת על ידי האוצר, יש להתמקד לא בשיפור האיכות בפסגה של המערכת אלא בשיפור של האיכות שבבסיס המערכת. הפסגה תסתדר בדרך כלל ללא קשר למדיניות הממסדית. לעומת זאת, על המדיניות הממסדית להתמקד בשיפור הבסיס משני טעמים מרכזיים:

1. משום שבסיס הפירמידה מהווה את רוב מערכת ההשכלה הגבוהה והוא שאחראי לרוב הפעילות של ההוראה והמחקר בה. לפיכך, איכות הבסיס היא שקובעת את איכות רוב הפעילות.
2. משום שפסגת הפירמידה מסתמכת באופן מהותי על בסיס הפירמידה, הן במחקר והן בהוראה. חשוב לציין שאת ההישגים יוצאי הדופן אי אפשר ואין צורך לעודד באופן ממוקד – הם צומחים, ומופיעים בדרך כלל במפתיע, מתוך הבסיס של המערכת, וככל שהבסיס טוב יותר, כן רבים יותר הסיכויים לצמיחתם.
- לפיכך, ממסד נאור ונבון צריך לשאוף לשפר את האיכות המוחלטת של המערכת על כל מרכיביה, ולא להתרכז בעידוד מצוינות יחסית של יחידים. ושוב, דברים דומים תקפים לגבי מערכות ציבוריות אחרות כגון מערכת החינוך בכללותה, מערכת הבריאות, מערכת הרווחה, וכו'. אכן, בהשכלה הגבוהה כמו גם בשירותים ציבוריים אחרים, ההתמקדות בפסגת המערכת תוך הזנחת הבסיס שלה ועל חשבוננו, הינה איזולת.**
- לסיכום, הממשלה מנסה להסיט את הדיון מהנושא העיקרי – הצורך המידי לבטל את הקיצוץ הדרסטי בסך המשאבים העומדים לרשות מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל ולהגדילם באופן ההולם את הגידול בצרכים – אל הנושא המשני יחסית של אופן חלוקת המשאבים בתוך המערכת עצמה. הדיון הציבורי ראוי שייסוב על כמות המשאבים המוקצים למערכת ההשכלה הגבוהה ביחס לחשיבותה. החלוקה הפנימית של המשאבים ראוי שתידון ותקבע במערכת עצמה ולא על ידי גורמים חיצוניים ולא מקצועיים. באשר לחלוקה הפנימית של המשאבים, הרי שגם בהקשר של מערכת ההשכלה הגבוהה, החלוקה הנכונה נוטה להיות קרובה לשוויונית (בשקלול צרכים יחסיים). **חלוקה שוויונית מטיבה עם רוב המערכת, אשר אחראית לרוב הפעילות. חלוקה שוויונית גם משרתת באופן הטוב ביותר את החלקים המצטיינים ביותר של המערכת.** מנגנונים ל"עידוד מצוינות" לא ישפרו את רמת ההישגים הגבוהים ביותר במערכת וודאי שלא את הרמה הממוצעת של ההישגים במערכת, אלא יגרעו מאיכותה הכוללת של המערכת בכסות של הבלטה יחצנית של קומץ "מצטיינים".